

østindiske Handel for Øje. Men helt uden Interesse er det heller ikke, at ligesom dens Opstaaen var forbundet dermed, kom det samme til at gælde om dens Ophør 1625, da vor Deltagelse i Trediveaarskrigen fik det østindiske Kompagni til at sygne hen. De Bemærkninger, jeg har knyttet til Dr. Wilckes fortjenstfulde Arbejde, er anlagte fra en Historikers Synspunkt og har haft til Opgave at vise, dels Datidens Syn paa Rettigheden til Møntudprägning, dels de virkelige Forhold ved Kronemøntens Udstedelse. Det forekommer mig, at hans Hovedresultat, den stærke Fordømmelse af Kristian 4.s Holdning i Møntspørgsmaalene, skyder langt over Maalet, og der er maaske saa meget mere Grund til at holde fast herved, som den Vurdering af Kongens Personlighed, man møder i vor Tid, ved sin Reaktion mod tidligere Tidens Løbhudling synes at være kommet noget for langt til den anden Side.

Knud Fabricius.

Aage Friis: Bernstorff'erne og Danmark II. Kbhvn. (Gyldendal). 1920.

Andet Bind af Aage Friis's stort anlagte Værk: Bernstorff'erne og Danmark, omhandlende Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Statsmandsgerning som Medlem af Kong Frederik 5.s Konseil, er en af de mest fængslende historiske Bøger, som i adskillige Aar er udkommet herhjemme. Skønt det paagældende Tidsrum allerede flere Gange har tiltrukket betydelige Forskere — først og fremmest Edv. Holm og Peter Vedel — er det lykkedes Forfatteren ikke alene at give et levende og skarptegnet Billede af en særpræget Personlighed, hvis Gerning har sat dybe Spor i vort Lands Historie, men ogsaa at fremstille en Type, som repræsenterer et Trin i den almindelige kulturelle Udvikling: Enevoldstidens aristokratiske Fyrstetjener. Aage Friis's Arbejde er mindre anlagt som en Skildring af Danmarks Historie i de Aar, J. H. E. Bernstorff øvede sin Statsmandsgerning, end den søger at bestemme hans Indsats i vort Lands Udvikling, vurdere Betydningen af hans Arbejde og prøve det paa Baggrund af hans samtidiges Virksomhed. Resultatet har bekræftet Dommen over ham som en af de smukkeste Skikkelser i 18. Aarh.s Danmark, utvivlsomt begrænset i sin sociale og politiske Opfattelse, men i Besiddelse af sin Tids højeste Dannelse, med Respekt for Viden og Begejstring for Kunst, med Ansvarsbevidsthed overfor den Fyrste, han valgte at tjene, og det Land og Folk, hvis Interesser han paatog sig at varetage, alvorlig og oprigtig i sin Guds frygt og i Liv og Gerning i fuld Overensstemmelse med de

moralske Livsværdier, der var ham overleveret fra hans Fædre. Skønt bygget paa et omfattende Materiale, er det foreliggende Arbejde hverken tynget af Lærdommen eller bugnende af overflødige Enkeltheder. Skønt kritisk vurderende overfor sit Emne, er det tillige baaret af den Feststemning, som hviler over 18. Aarh. og uvilkaarligt meddeler sig til enhver, som beskæftiger sig med dets Historie, dets Mænd og dets Ideer.

I Aaret 1751 fik J. H. E. Bernstorff Sæde i Konseillet og blev samme Aar Oversekretær i Tyske Kancelli, d. v. s. Leder af Statens Udenrigspolitik og øverste Styrer af Hertugdømmernes vigtigste Anliggender, særlig deres Justits-, Kirke- og Skolevæsen. Fra Febr. 1752 indtog han desuden Stillingen som Deputeret i Økonomi- og Kommercekollegiet, hvor han hurtigt kom til at øve en afgørende Indflydelse paa de derunder hørende Handels- og Industrisager; at han først i 1762 blev Præsæs i dette Kollegium betød intet for hans faktiske Myndighed. Naar dertil kommer, at han ogsaa som Medlem af forskellige Kommissioner var med at træffe Afgørelser i en Række specielle Anliggender, var det unægtelig en vid Mark, som stod aaben for hans Initiativ og Forretningsdygtighed, og en omfattende Magt, som var lagt i hans Haand.

Det er ikke den mindste Fortjeneste ved Aage Friis's Arbejde, at han i korte og sikre Rids har kunnet give en Fremstilling af den indviklede Administrationsordning, som paa Bernstorffs Tid var raadende indenfor de forskellige Styrelsesgrene, med hvilke han kom til at beskæftige sig. En enkelt lille Fejltagelse (84) kan noteres: det var Tørning Len, som kun i gejstlig Henseende hørte til Ribe Stift; de slesvigske Enklaver blev derimod i alle Henseender betragtet som Dele af Kongeriget og styret gennem Regeringsdepartementernes danske Afdelinger. Jeg skulde heller ikke tro, at Kancelliets Ad-mandatum Sager, som det siges (87), er bleven afgjort i Deliberationsstatsraadet (Konseilmøder, hvor Kongen ikke var til Stede). At dømme af Kancelliets Redegørelse fra Oktbr. 1770 er de sikkert bleven behandlet i Kancelliets egne Møder. Slige Smaating er dog uden større Betydning og siger kun lidt i Sammenligning med den Dygtighed, forbundet med et nøje Kendskab til de store Aktmasser, hvormed det er lykkedes Aage Friis at bestemme de formelle Grænser for Bernstorffs Embedsvirksomhed og Omfanget af den Myndighed, som var ham beskaaret. Til Trods for alle Vanskeligheder, som er en Følge af Kollegialsystemet, har han været i Stand til langt

klarere, end det tidligere er sket, paa de forskellige Omraader at fastslaa Bernstorffs personlige Arbejdsindsats.

Med Rette fremhæver Friis i første Række Bernstorffs eksempellose Flid og Samvittighedsfuldhed. Det er en daarlig Mode at betegne 18. Aarh.s Statsmænd over en Bank som overfladiske og Udnytttere af deres undergivnes taalmodige Flid. Tvertimod vil det være vanskeligt fra nogen Tidsalder at finde en saadan Række af ihærdige Slidere, som netop 18. Aarh. kan opvise den. Først og fremmest kan det uden Overdrivelse fastslaaes, at ingen af Danmarks udenrigspolitiske Ledere har sat sig flere Spor i den diplomatiske Korrespondance end Johan Hartvig Ernst Bernstorff. Det var ikke alene Gesandternes mangfoldige Beretninger, han personlig modtog og aabnede. Ogsaa alle Tyske Kancellis utallige indkommende Skrivelser — man kan anslaa dem til ca. 4000 om Aaret — har han personlig forsynet med sit »Præsenterato«. Til saa godt som alle blot nogenlunde vigtige Skrivelser har han selv forfattet Koncepten. Hans Breve og navnlig Ordreerne til Gesandterne var ikke kortfattede Anvisninger, men udtømmende Eksposeer. Som ogsaa Friis betoner, kan de Bernstorff'ske Noter trætte en Nutidslæser ved deres salvesfulde Ordflom og deres Strøm af Behageligheder. Sligt var imidlertid 18. Aarh.s Stil. Hvad der derimod er Bernstorffs, er hans Kundskaber og Klarhed, hans sunde Sans og den Fasthed, hvormed han ledede sit Embedskorps.

J. H. E. Bernstorff var mindst af alt nogen fremmed Lykkeridder, som udnyttede Tjenesten til egen og Slægtens Fordel. Af Natur var han nok en Grandseigneur, som havde vanskeligt ved at faa Indtægterne til at slaa til. Luksusen, han udfoldede, udsprang dog kun for en Del af forfinet Glæde over skønne Omgivelser, men skyldtes ogsaa de repræsentative Hensyn, han som Gesandt og Minister mente at være sin Konge og Landet skyldig. Da hans holstenske og mecklenburgske Godser neppe gav større Indtægter og til Tider ligefrem behøvede Tilskud, var han væsentlig henvist til at leve af sine Embedsindtægter. Efter Datidens Opfattelse var de ikke større, end de billig tilkom en Mand i hans høje Stillinger. Med Rette betoner Friis, at hans Virksomhed aldrig plettedes af Jagt efter Sinecurer eller ublu Udnyttelse af den kongelige Naade, af ufine Pengetransaktioner eller utilladelige Oppebørsler. Kongelige Gaver har Bernstorff kun i ringe Grad modtaget. Overladelsen af den gratis Byggegrund i København var i hvert Fald en kostbar Skænk, og Bernstorffs Gods blev kun ved Modtagerens egne Fortjenester til et indbringende Aktiv.

Alligevel havde Bernstorff efter moderne Maalestok overordentlig store Indtægter. I egentlig Embedsgage oppebar han oprindelig 4000 Rd., fra 1758 forøget med et Tillæg paa 2000 »til et vist Brug.« Dertil kom betydelige Sportelindtægter. Da det allermeste af Tyske Kancellis Sportelregnskaber i sin Tid er afleveret til Statsarkivet i Kiel (Slesvig), og Kollegiets egen Opgørelse — afgivet paa Struensees Forlangende 7. Jan. 1771 — fremkom efter Bernstorffs Afgang, er man henvist til en Sandsynlighedsberegning. Ifølge Danske Kancellis Sportelregler havde Storkansleren oprindelig oppebaaret Halvdelen, Oversekretæren en Fjerdedel og Kancelliets øvrige Embedsmænd været fælles om den sidste Fjerdedel. Da Storkanslerstillingen i lange Tider var ubesat, modtog Oversekretæren ogsaa de to Fjerdedele, der var denne tillagt, eller i Aarene 1756—70 gennemsnitlig 17,453 Rd. om Aaret. Da de samme Regler sikkert har haft Gyldighed indenfor Tyske Kancelli, og det underordnede Personale i Gennemsnit tilsammen har oppebaaret ca. 3100 Rd., kan man slutte, at Bernstorffs Andel har udgjort noget over 9000 Rd. Med den faste Gage naaede han saaledes op paa ca. 15,000. Dertil kom imidlertid et aarligt Tilskud fra Danske Kancelli paa 2000 Rd. — rimeligvis fastsat for at skaffe de to Oversekretærer nogenlunde ensartede Indtægter — samt tillige fra 1763 Udbyttet af Bernstorffs eneste virkelige Sinecure: Stillingen som Direktør for Øresunds Toldkammer. I Gage oppebar han derfor 3500 Rd. og desuden i Sportler en halv Rd. af ethvert Skib, som passerede Kronborg. I 1768 drejede det sig om 6929 Skibe, som saaledes skaffede Direktøren et yderligere Tilskud paa næsten halvfjerde Tusind Rd. Paa denne Baggrund — en samlet Aarsindtægt, der ved Bernstorffs Afgang løb op til ca. 24,000 Rd. eller i vore Penge mellem 2 og 300,000 Kr. — bliver det forstaaeligt, at det var nogenlunde ensbetydende med hans økonomiske Ruin at blive afskediget paa det tilsyneladende saa gunstige Vilkaar at faa sin hele Gage i Pension.

Af Uddannelse var Bernstorff Diplomat og havde ogsaa som Minister Statens Udenrigspolitik som sin egentlige Domæne. Til syvende og sidst bliver det derfor Dommen over hans Virksomhed paa dette Omraade, der maa blive afgørende for Vurderingen af hans Indsats i den danske Stats Historie. Aage Friis lægger ikke Skjul paa, at Bernstorff i sit udenrigspolitiske Syn til Tider har været hildet og har kunnet bedømme Statsmænd og deres Politik fejlagtigt. I nogen Grad er han ogsaa tilbøjelig til at mene, at Bernstorff til Tider har overvurderet de Magtmidler, over hvilke hans Stat kunde raade, og at hans Lyst til at spille med i det store

Diplomati undertiden bragte ham længere ud, end Statens Interesser gjorde det nødvendigt. Med ligesaa uomstødelig Rigtighed hævder Friis imidlertid, at denne Tilbøjelighed ikke paa et eneste Punkt er kommen Danmark til virkelig Skade. I Hovedsagen var hans Maal ikke alene forsigtigt afgrænset, men har ogsaa paa det nøjeste svaret til Statens Tarv. To Opgaver havde han bestandig for Øje: at bevare Freden og faa det dansk-gottorpske (russiske) Mellemværende om Hertugdømmerne ud af Verden. Af alle danske Udenrigsministre i Enevældetiden er vel Bernstorff den, der mest har været overtydet om sin Pligt til først og fremmest at bevare Freden for sit Land. »En Krig, der begyndes uden retfærdig Grund, ja, jeg vil sige mere, uden Nødvendighed, er den frygteligste af alle Beslutninger, som Mennesker har taget.« Mange har maaske sagt det samme, faa har handlet efter denne Maksime med større Udholdenhed end Bernstorff. Havde Bernstorff saaledes en Grundsætning, han altid holdt for Øje, havde han ogsaa et Maal, der stod fast. Uden at trættes af Vanskeligheder eller Skuffelser arbejdede han ustandselig paa at opnaa en Overenskomst med Rusland, der sikrede den danske Konge den fortsatte Besiddelse af Slesvig og, mod Afstaaelse af Oldenburg, gav ham Magten i hele Holsten. Med Rette hævder Friis, at det ikke kan lægges Bernstorff til Last, at Opfyldelsen af hans Maal en Gang kom til at forøge de nationale Farer, der truede det danske Monarki. Kritiken af Bernstorffs gottorpske Politik er i Virkeligheden ganske uhistorisk. Lige saa lidt som England under Syvaarskrigen forudsaa Konsekvensen af Preussens Magtudvikling, kunde Bernstorff ane Muligheden af 19. Aarh.s dansk-tyske Kamp. Hvad der den Gang laa for, var de statslige Farer, som Mellemværendet med det gottorpske Herskerhus i Rusland bestandig rummede, og som endog i 1762 var ved at virkeliggøres. Det er Bernstorffs Fortjeneste som Udenrigsminister ikke alene klart at have set denne Risiko, men ogsaa for bestandig at have fjernet den. Naturligvis havde det sine Ulemper, at det dansk-russiske Forbund til en vis Grad gjorde Danmark afhængig af det mægtige Czarriges Politik, ligesaa utvivlsomt er det dog, at ingen vital dansk Interesse kom til at lide Skade.

Der kan ikke være Tale om i Enkeltheder at følge Aage Friis's Bedømmelse af Bernstorffs Udenrigspolitik eller Skildringen af hans Forhold til hans undergivne Diplomater. Det maa være tilstrækkeligt at betone, at den i al sin Korthed kun forøger den Glans, der altid har staaet om den. Den viser en Statsleder, vel

ikke i det største Format, men fuldt saa dygtig, som Danmark har haft dem.

J. H. E. Bernstorffs Begrænsning som Statstjener fremgaar navnlig af hans Virksomhed for Handel og Industri. Enhver Tidsalder har sine Lygtemænd. Ved 18. Aarh.s Midte var det Troen paa, at man ved Statens Hjælp var i Stand til kunstigt at bringe Erhvervslivet til at blomstre. Merkantilismen havde skabt en Overvurdering af de Erhverv, der fremskaffede Udførselsprodukter og førte Guld til Landet; som dens trofaste Lærling havde ogsaa Bernstorff taget Lære af dens Maksimer. Hans Forgængere og Kolleger i Regeringen saavel som hans undergivne i Embedskontorerne delte hans Opfattelse og dannede saaledes ingen Modvægt mod hans Iver efter at handle efter sine Doktriner. For Statskassen blev det en kostbar Vildfarelse. Til Forsøg paa at aabne nye Handelsveje blev der ofret i Hundredtusinder, og lige saa mange blev øst ud i Understøttelser, som oftest til fremmede Industriadrivende, der skulde grundlægge snart den ene, snart den anden Virksomhed. En Efterslægt, som gennemgaar Listen over Understøttelserne, forbavses over den naive Tro paa de forskellige Foretagenders Rentabilitet og forbløffes over den blinde Tillid, som blev vist allehaande Eventyrere og foretagsomme Humbugsmagere. Det kan ikke være Tvivl underkastet — og fremgaar med al Tydelighed af de forskellige Eksempler, der skildres i Aage Friis's Bog — at Bernstorffs Holdning i disse Sager var præget af baade Dilettantisme og Mangel paa Menneskekundskab.

J. H. E. Bernstorff var Politiker og Diplomat. Han regnede paa hele sin Bane med de faktisk eksisterende Magtforhold, ikke alene som de formede sig mellem Evropas forskellige Stater, men ogsaa indenfor det danske Hof og Regering. Som det vil være Tidsskriftets Læsere velbekendt, har der været ført en Polemik mellem Aage Friis og Professor Erik Arup, som har hævdet, at det under Krisen 1762 var kommen til en saa alvorlig Modsætning mellem Bernstorff og A. G. Moltke, at deres Samarbejde har været udsat for en Krise. Uden at komme ind paa denne Debat — jeg skal kun tilføje, at fremmede Gesandtskabsberetninger til Wien og London ikke med et Ord omtaler Episoden — er det i hvert Fald afgjort, at Forholdet hurtigt paany er gledet i Lave, og at Samarbejdet lige til Kristian 7.s Tronbestigelse har formet sig fuldkommen harmonisk og uden Rystelse. Mellem mange andre er det et afgørende Vidnesbyrd om en overordentlig Selvbeherskelse og Smidighed hos begge de to Mænd, størst dog hos Bernstorff, der til Stadighed maatte finde sig i Moltkes Indgriben og regne med hans Indfly-

delse. Om egentligt Venskab var der neppe Tale, højest om gensidig Agtelse og Respekt. I Forholdet til Moltke som til sine øvrige Kolleger har Bernstorff evnet at undgaa alle Vanskeligheder. For en Del har det sikkert beroet paa manglende Menneskekundskab, at han har kunnet se bort fra Ditlev Reventlows ubestridelige Mangler og alt for længe finde sig i de to Ahlefeldters aabenlyse Udygtighed som henholdsvis Førstedeputeret i Rentekammeret og Oversekretær for Landetaten. Ligesaa rimeligt er det dog, at der bag Bernstorffs Overbærenhed har ligget en god Portion Ulyst til at rejse penible og vanskelige Spørgsmaal, til at røre Vandene og hidføre en Krise. Som han konsekvent har kunnet se bort fra alle Frederik 5.s personlige Mangler, har han overhovedet ejet Evnen og Viljen til af sine Iagttagelser at borteliminere alle ubehagelige Indtryk.

Med alt dette var Bernstorff utvivlsomt begrænset i sit Syn paa Menneskene. Hans Forhold til sin Samtid, enten han mødte den i underordnede Stillinger eller somigestillede Kolleger, var altid præget saavel af Trofasthed som af Hjælpsomhed og Hensynsfuldhed. Det er ikke alene et fængslende, men ogsaa et tiltalende Afsnit af hans Biografi, der skildrer Sammenspillet med hans Omgivelser, og der lader sig neppe tænke noget smukkere end Bernstorffs Samliv med Wasserschlebe, hans Legationssekretær i Paris, der fulgte ham til København, blev hans underordnede Embedsmand, men samtidig hans Faktotum og fortrolige Ven. For Aristokratens Fordomme blev Bernstorff dog aldrig fri. Han var Adelsmanden og overbevist om Nødvendigheden af de Rettigheder, der fulgte med. Wasserschlebe kunde nok blive hans Ven og Tillidsmand; somigestillet kunde han dog aldrig betragte ham. Bernstorff følte sig imidlertid ikke alene som Adelsmanden, men ogsaa som Hædersmanden. Han var det, men vidste det undertiden lidt for godt; han kunde være baade selvgod og selvbehagelig, og hvad der har større Betydning, han vilde ikke alene have sine egne Principer i Orden, men forlangte det samme af sine underordnede. For lidt mere uregelrette Karakterer havde han ingen Forstaaelse. For en Statsleder, af hvis Opfattelse manges Skæbne er afhængig, og som paa Embedsvegne er forpligtet til overalt at finde brugbare Dygtigheder frem og benytte dem til det yderste af deres Evner, havde det sine Farer. Det kunde tilsløre hans Blik for Udygtighed, hvor han troede at finde gode Principer; det kunde dog ogsaa forhindre ham i tilstrækkeligt at benytte brugbare Kræfter, der blot ikke ganske opfyldte de moralske og religiøse Krav, han mente at maatte kræve fyldest-

gjort. Med god Grund har Friis brudt Staven over Bernstorffs Optræden overfor Osten, fremhævet, at han har gjort ham Uret og uden Grund, alene paa Grundlag af Sladder, fattet Mistillid til hans Redelighed og bag hans Ryg ført hemmelig Korrespondance med Legationssekretæren Andreas Schumacher. I dette som i enkelte andre Tilfælde har Bernstorff ikke kunnet se bort fra, at ogsaa Mennesker, som ikke var stemt i samme Tonart, eller hvis Karakter var mere sammensat end hans egen, ligefuldt kunde være baade loyale og paalidelige Statstjenere.

Større Ulykker voldte Bernstorff dog ikke med sin Snæverhed. Det er et af de væsentligste Fortrin ved Friis's Biografi, at han har skildret Bernstorff paa Baggrund af hans Samtids danske Embedsmænd. I en Række skarpttegnede Rids har han givet Billeder af de Mænd, som i Kollegierne og i Diplomatiets var hans daglige Medarbejdere. Det er muligt, vel ogsaa sandsynligt, at der mellem dem var Mænd, som Bernstorff ikke lod vederfares deres fulde Ret. Struenseetidens Historie viser, at der fandtes adskillige Muligheder, som ikke tidligere var bleven fuldt udnyttet. Med lige saa stor Sikkerhed fremgaar det dog af Friis's Skildringer, at ingen er bleven holdt nede, hvis Evner og Karakter berettigede ham til en Førerrolle. Rochus Frederik Lynar var tilvisse en dygtig Diplomat, men viste — som Friis for første Gang har godtgjort — under sin senere Embedsvirksomhed i Oldenburg saa betydelige Mangler, at det utvivlsomt var heldigt, at han aldrig naaede frem til Statens vigtigste Stillinger. Friis's Arbejde har godtgjort, at den indvandrede Hannoveraner ikke har taget nogen Plads op, til hvilken andre var mere berettiget. Der var Mænd i Frederik 5.s Danmark med mere speciel Viden eller med større kritiklysten Aandrigthed. Nogen, der overgik Bernstorff i Samvittighedsfuldhed, i Arbejdsomhed eller i Evnen til at regere et Land, fandtes der ikke.

J. H. E. Bernstorff var ikke af de store Statsmænd, hvis Liv og Gerning for lange Tider præger deres Folk. Til at være en mægtig Personlighed hører der mere Lidenskab, end der var Bernstorff beskaaret. En Udenrigspolitiker, hvis Gerning først og fremmest bestaar i Behandlingen af Dagens Spørgsmaal, bestemmer kun undtagelsesvis en Stats Fremtidsskæbne; en Udlænding, hvor nær han end føler sig knyttet til det Land, han har valgt, vil aldrig komme til at bestemme et Folks Udvikling. Alligevel var Bernstorff noget af en Kulturbringer, ikke for Folket, men for dets Overklasse. I første Bind af Bernstorff'erne og Danmark har Aage Friis skildret Bernstorffs Uddannelse og Ungdomsliv,

vist, hvor omhyggeligt han tilegnede sig sin Tids højeste Viden og Kultur. I det foreliggende Bind giver Skildringen af det Bernstorff'ske Hjem en Forestilling om, hvorledes han samlede de Kulturstrømme, han havde mødt paa sin Færden rundt om i Evropa, i den Kreds, i hvilken han blev Midtpunktet, og hvorfra de atter virkede videre ud, først og fremmest paa hans egne Omgivelser, men ogsaa paa større Kredse.

Nogen Reformmand var Bernstorff ikke. Under Opholdet i Paris havde han staaet Oplysningstidens Koryfæer personlig nær. Han var truffet sammen med Mænd som Voltaire og Montesquieu, havde læst deres Bøger og utvivlsomt overværet mangen Debat om deres Ideer. Alligevel var det gaaet nogenlunde sporløst hen over hans Hoved. Pansret i sin lutherske Religiositet, sin moralske Livsanskuelse og sine aristokratiske Overleveringer kunde han som smidig Selskabsmand og høflig Diplomat med Forbindtlighed høre paa de forvovne Teorier, som rutineret Selskabsmand vel ogsaa goutere deres Værdi som aandrigt Konversationsstof. Gennem hans Skal naaede de dog aldrig, og hans Tankegang kom de ikke til at omforme. Da han som Besidder af Bernstorff Gods praktisk blev stillet overfor Datidens sociale Spørgsmaal, Landbo-sagen, var det mere en menneskekærlig Lyst til at hjælpe sine undergivne i Forbindelse med praktiske Overvejelser om det hensigtsmæssige, der under Brodersønnens Paavirkning drev ham ind paa Reformernes Bane, end det var Teorier om social Retfærdighed og ubetvingelig Fremskridtstrang. Saalænge Frederik 5. regerede, og Forholdene i Regeringskredsene formede sig harmonisk og uden større Kampe, spores der da heller ingen Tilbøjelighed til gennemgribende Forandringer. Det var først, da Kristian 7. havde besteget Tronen, og den nye Konges Personlighed gav Plads for allehaande Indflydelser, at der fandt et Tilløb Sted til en større Reformvirksomhed.

Ved Tærskelen til dette Tidsrum standser Friis sin Fremstilling og henviser Skildringen af Bernstorffs Gerning efter 1766 til det følgende Bind, der desforuden skal gøre Rede for hans Behandling af Hertugdømmernes indre Anliggender og tillige bringe den sammenfattende Dom over hans Gerning som dansk Minister. Alligevel er det foreliggende Bind ingenlunde en Torso, men i sig selv en Helhed, tiltrækkende ved sit Emne og ved den Overlegenhed, hvormed det er behandlet, og den Kunst, hvormed det er skrevet. Det er en Bog, som med Rette kan gøre Krav paa flere Læsere, end der i Almindelighed er historiske Værker beskaaret.

Axel Linvald.